

Tarihsel Süreklilięiyle Kudüs Şam Kapısı’nda Değişim ve Direnç (Kent Kimliği, Yönetsel Eylemler ve Çatışmalar)*

Hasan Hüseyin Güneş^a

Özet

Bu makale, Kudüs Şam Kapısı’nın tarihsel ve modern süreçlerdeki dönüşümünü, özellikle İngiliz Mandası döneminde yaşanan kentsel planlama projeleri ve toplumsal etkileşimler bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı döneminden İngiliz Mandası’na kadar uzanan süreçte, bu mekânın fiziksel ve sosyal yapısında meydana gelen değişimler, toplumsal hafıza, kimlik ve modernite kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Makale, Richard Sennett’in şehir mekânları ve kamusal alan üzerine geliştirdiği teorik çerçeveyi kullanmaktadır. Sennett’in moderniteyle birlikte kamusal alanların sosyal işlevlerinin zayıflaması ve bireyselleşmenin artması üzerine geliştirdiği eleştiriler, Şam Kapısı’ndaki dönüşüm süreçlerini anlamak için analitik bir temel sunmaktadır. Literatür taraması, tarihsel belgeler ve dönemin basın kaynakları ışığında yapılan analizler, İngiliz Mandası döneminde Şam Kapısı çevresindeki mekânsal dönüşümlerin, toplumsal dayanışma, kimlik ve direniş üzerindeki etkilerini incelemektedir. Makale, İngiliz Mandası’nın modernleşme ve Batılı şehir planlama projeleri çerçevesinde Şam Kapısı çevresinde gerçekleştirdiği düzenlemelerin, bu mekânın tarihî işlevlerini zayıflatmaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Ancak, modern tüketim kültürüne ve mekânsal dönüşümlere rağmen, Şam Kapısı, Filistin toplumu için toplumsal dayanışma, direniş ve kolektif hafızanın güçlü bir sembolü olmaya devam etmiştir. Şam Kapısı, modernite ve gelenek arasındaki gerilimi temsil eden bir mekân olarak, sosyal ve kültürel bağlarını koruma çabalarıyla dikkat çekmektedir.

Makalenin temel sorunsalı şu şekilde formüle edilmiştir:

“Tarihsel ve kamusal alan olarak Şam Kapısı, İngiliz Mandası döneminde uygulanan modernite, tüketim kültürü ve şehir planlama projeleriyle dönüşüme uğrarken, toplumsal dayanışma, kolektif hafıza ve direniş mekânı işlevlerini nasıl sürdürmüştür ya da kaybetmiştir?”

Bu sorunsal, modern şehir mekânlarının toplumsal ve kültürel işlevleri üzerine teorik bir tartışma sunmaktadır. İngiliz Mandası döneminde Şam Kapısı çevresinde yapılan mekânsal düzenlemeler, bu alanın toplumsal ve kültürel bağlamını derinlemesine etkilemiştir. Richard Sennett’in modern

* Bu çalışma, Prof. Dr. Yasemin Avcı’nın yürütücülüğünü yaptığı “Kudüs’te İmparatorluk Politikaları: Kamusal Mekân ve Toplumsal Kimlik (1871-1948) başlıklı ve 220K016 TÜBİTAK 1001 projesinin çıktılarından biridir. Verilen destek için TÜBİTAK’a teşekkür ederiz.

^a Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hasan.h.gunesmail.com, ORCID 0000-0002-1797-3605.

şehir planlamasının sosyal bağları nasıl çözülmeye uğrattığına dair eleştirileri, Şam Kapısı'nın İngiliz Mandası dönemindeki dönüşümünü anlamak için değerli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda makale, mekânın fiziksel dönüşümlerinin ötesine geçerek, toplumsal hafıza, dayanışma ve direniş üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Filistin, Kudüs, Şam Kapısı, İngiliz Mandası, Richard Sennet.

Continuity and Resistance in the Historical Transformation of Jerusalem's Damascus Gate (Urban Identity, Administrative Actions, and Conflicts)

Abstract

This article aims to analyze the historical and modern transformations of the Damascus Gate in Jerusalem, focusing particularly on the urban planning projects and social interactions that occurred during the British Mandate period. Spanning from the Ottoman era to the British Mandate, the study examines changes in the physical and social structure of this site within the framework of collective memory, identity, and modernity.

The article adopts Richard Sennett's theoretical framework on urban spaces and public areas. Sennett's critique of the weakening of social functions and the rise of individualism in public spaces under modernity provides an analytical foundation for understanding the transformations of the Damascus Gate. Through a review of literature, historical documents, and periodical press sources, the article investigates how the spatial changes around the Damascus Gate during the British Mandate period impacted social solidarity, identity, and resistance. The study demonstrates that urban modernization and Western-oriented city planning projects implemented during the British Mandate sought to weaken the historical functions of the Damascus Gate. However, despite the emergence of modern consumer culture and spatial transformations, the Damascus Gate has continued to serve as a powerful symbol of social solidarity, resistance, and collective memory for the Palestinian community. The Damascus Gate is a site of tension between modernity and tradition, highlighting efforts to preserve its social and cultural significance.

The central research question of the article is formulated as follows: "As a historical public space, how has the Damascus Gate sustained or lost its functions as a site of social solidarity, collective memory, and resistance amid transformations driven by modernity, consumer culture, and urban planning projects during the British Mandate period?" This question offers a theoretical discussion on modern urban spaces' social and cultural functions. The spatial reorganizations around the Damascus Gate during the British Mandate period deeply influenced the social and cultural context of the area. Richard Sennett's critiques of how modern urban planning disrupts social bonds provide a valuable framework for understanding the transformation of the Damascus Gate during this period. In this context, the article explores not only the physical transformations of the site but also their profound effects on collective memory, solidarity, and resistance.

Keywords: Palestine, Jerusalem, Damascus Gate, British Mandate, Richard Sennet.

Giriş: Kentleşme, Kapitalizm ve Mekânsal Adalet Mekânı Olarak Kamusal Alan

Maurice Halbwachs'ın *Kolektif Hafıza* teorisi, mekân ile grup kimliği arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Halbwachs, bir grubun kolektif hafızasının yalnızca bireysel hatıraların toplamı olmadığını, aynı zamanda grubun yaşadığı mekânla olan ilişkisiyle şekillendiğini ileri sürer. Bu teori, Kudüs gibi tarihsel, dini ve kültürel anlamda yoğun bir şehir için son derece uygun bir analiz çerçevesi sağlar. Kudüs'ün, özellikle Mandater Dönem (1917-1948) boyunca mekânsal dönüşümlere maruz kalması, Filistinli kimliği ve hafızası üzerindeki etkileriyle bu teoriyi doğrular niteliktedir. Halbwachs, mekânı sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda bir grubun geçmişine ve kimliğine dair izler taşıyan bir "hafıza kabı" olarak tanımlar. Ona göre, mekânın her bir detayı, yalnızca grubun üyeleri tarafından anlamlandırılabilen bir kolektif bağlam oluşturur. Mekânın fiziksel değişimi, grubun kimliğini doğrudan etkiler çünkü grup, mekânla kurduğu bu ilişki üzerinden kendini anlamlandırır ve hatırlama eylemini sürdürür. Kudüs özelinde, şehir surlarının içindeki mahalleler, dini mekânlar ve kapılar gibi sembolik yapılar, Filistinli kimliği için kolektif hafızanın temel taşlarıdır. Şam Kapısı (Bab el-Amud), Filistinli toplumun hem günlük hayatının hem de tarihi ve kültürel deneyimlerinin bir merkezi olarak bu teorinin somut bir örneğini sunar. Halbwachs'tan aşağıya taşınan alıntı bu yorumları haklı kılar niteliktedir.

Uzamsal imgelerin kolektif hafızada böylesi bir rol oynaması bu suretle açıklanmaktadır. Bir grubun kapladığı yer, rakamların ve şekillerin yazılıp çizildiği, sonra da silindiği bir kara tahtaya benzemez. Tahta rakamlarla bağıntılı olmadığına ve ayrı tahtada dilediğimiz bütün şekilleri oluşturabileceğimize göre, tahtanın imgesi onun üzerine çizilenleri nasıl hatırlatabilir? Hatırlatamaz. Oysa mekân, grubun izini taşır ve grup da onunkini. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntı- sının, yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü, kendi topluluklarının yapısının ve ömrünün pek çok farklı yönüne tekabül eder, en azından, toplulukta daha istikrarlı olmuş olanlara. Kuşkusuz, istisnai olaylar da bu uzamsal çerçevenin içerisinde yer alır ancak bunun sebebi grubun, uzun zamandan beri ve o ana kadar ne olduğunun farkına onların vesilesiyle daha güçlü bir biçimde varması ve onu mekânla birleştiren bağların, kopacakları anda ona daha net görünmüş olmalarıdır. Ne var ki ciddi anlamda önemli bir olay, grubun mekânla olan ilişkisinde her zaman bir değişiklik yaratır; kimi zaman grubu kendi alanında, örneğin bir ölüm veya bir evlilikle, değişime uğratar, kimi zaman ise, ailenin zenginleşmesi veya yoksullaşmasıyla, aile reisi başka bir göreve çağrıldığında ya da iş değiştirdiğinde, mekânı değişime uğratar. O andan itibaren grup artık aynı grup olmaz, kolektif hafıza da aynı kalmaz; bununla birlikte, fiziksel çevre de eskisiyle aynı olmayacaktır.¹

Halbwachs'ın çizdiği çerçeve Kudüs kent kimliği için çok somut bir şablon gibidir. Ancak burada yapılmak istenen şey, aşağıda belirtilecek sorunsalla birebir örtüşen bir çerçeve kullanarak Kudüs'ün tarihsel sosyolojisinin, kent kimliğinin ve önemli bir kamusal alanının portresini çıkarmak değil. Makalenin sorunsalına gelince, kısaca şu şekilde ifade edebilir: "Tarihsel bir kamusal alan olarak Şam kapısı, modernite, tüketim kültürü ve şehir planlama süreçleriyle dönüşüme uğrarken, toplumsal dayanışma, kolektif hafıza ve direniş mekânı işlevlerini nasıl sürdürmüştür ya da kaybetmiştir?" Makale boyunca bu sorunun havalisinde gezileceğinden Richard

¹ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza* (Ankara: Heretik Yayınları, 2021), 142.

Sennet'in modern şehir teorilerinin ufuk açıcı olacağı mülâhaza edildi. Zira odaklanılan mevzu, Şam kapısı örneğinde modern Kudüs kent mekânlarının toplumsal, kültürel ve ekonomik işlevleri üzerine teorik bir tartışma sunmayı hedefliyor. Aynı zamanda, Şam kapısı gibi tarihî mekânların moderniteyle olan karmaşık ilişkisini Sennett gibi teorisyenlerin görüşleri çerçevesinde ele alıp çözümleyerek bu sorunsalı daha evrensel bir bağlama oturtmak, mekânın sosyal işlevleri ve kimlik üzerindeki etkilerine dair bir katkı sağlamak hedeflendi. Zira Kudüs yaygın bir biçimde etnik ve dini açıdan derinlemesine bölünmüş bir şehir olarak tanımlanmaktadır.

Kentin ayrımcılıkla şekillenen kentsel dinamiklerini tarihsel bağlamda yeniden ele almak ve Kudüs'ün yalnızca etnik ve dini sınırlarla bölünmüş bir yapı olarak kabul edilmesinin doğru olmadığını vurgulamak mümkün görünmektedir. Nitekim Wallach, Geç Osmanlı ve Britanya Mandası dönemlerinde, Kudüs'ün toplumsal yapısının, genellikle öngörülenin aksine, daha karmaşık ve etkileşimli olduğunu savunur. Bu bağlamda, kentteki farklı grupların etkileşimleri sadece ayrımcılık perspektifiyle değil, aynı zamanda bu etkileşimlerin yerel topluluklar tarafından nasıl algılandığı ve yaşandığı çerçevesinde incelenebilir. Son yıllarda, kentsel ayrımcılık üzerine yapılan akademik tartışmalar, topluluklar arasındaki kökleşmiş ayrımlar ve bu grupların genellikle birbirleriyle çok az temas içinde yaşadığı *paralel yaşamlar* anlayışını merkezine almıştır.² Ancak, bu görüşün dayandığı çok kültürlü yaşam modelinin de eleştirildiği ve günümüz şehirlerinde fiziksel ayrımlar ile toplumsal uyumun aynı anda var olabileceğine dair sorgulamalar arttığı gözlemlenmektedir. Buna binaen Wallach, bu kentsel karşılaşmaların, şehirdeki yaşam deneyimleriyle bağdaştırılabilmesi için tarihsel ve mekânsal bağlamlara dikkat edilmesi gerektiğini ileri sürer.³

2019 yılında Kudüs'teki Sultan Süleyman Caddesi'nde yapılan iki kurtarma kazısı tarihsel ve mekânsal bağlamlara ne denli önem verilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. Kazı sonuçları bizlere sadece Şam kapısının değil, hâkim olduğu sahanın da Kudüs için ne kadar mühim bir mekân olduğu hakkında önemli bilgiler sızdırır. Söz konusu sonuçlar hakkında bilgi veren Landes-Nagar, Kudüs'ün eski şehir

² Paralel yaşamlar yaklaşımı, genellikle toplumsal grupların aynı coğrafi alanı paylaştıkları, ancak birbirleriyle anlamlı bir sosyal, kültürel veya ekonomik etkileşimde bulunmadan kendi içlerine kapanık şekilde yaşamlarını sürdürdükleri durumları ifade eden bir kavramdır. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerde özellikle toplumsal ayrışma, çokkültürlülük, mekânsal ayrım ve etnik, dini ya da sınıfsal sınırların oluşturduğu farklılaşma süreçlerini analiz etmekte kullanılır. Örneğin İngiltere'deki Müslüman toplulukların paralel yaşamlarla ilişkilendirilmesi üzerine yapılan eleştirel bir analizi içeren örnek bir makale için bkz., Deborah Phillips, "Parallel Lives? Challenging Discourses of British Muslim Self-Segregation", *Environment and Planning D: Society and Space* 24, no.1 (2006): 25-40. Phillips makalede Güney Asya kökenli insanların, özellikle de Britanyalı Müslümanların, daha geniş Britanya toplumuyla etkileşimlerden çekilerek aktif vatandaş olmada başarısız oldukları iddiasını ele alıp iç şehir etnik kümelenmesinin devam etmesiyle yakından bağlantılı olan Britanyalı Müslüman izolasyonculuğu ve kendini ayırıştırma suçlamalarını çevreleyen söylemleri inceliyor.

³ Yair Wallach, "Jerusalem Between Segregation and Integration: Reading Urban Space Through the Eyes of Justice Gad Frumkin", in *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East*, eds. S. R. Goldstein-Sabbah & H. L. Murre-van den Berg, (Leiden: Brill, 2016), 206-207.

duvarlarının dış tarafında yaklaşık 25 metre doğusunda yer alan bir alanda yapılan kazılar hakkındaki araştırmasında, Orta Çağ öncesi, Haçlılar-Eyyubi dönemlerine ait savunma duvarları, erken Osmanlı duvarlarının temelleri ve Osmanlı-Britanya Mandası dönemi su sistemlerine ait kalıntıların ortaya çıktığını belirtir.⁴ Kazı alanında bulunan su sistemleri, Bizans döneminden kalma eski bir su kanalı yanında Haçlılar-Eyyubiler dönemi kanalının ve erken Osmanlı dönemi su yapılarının izlerini göstermekte ve XIX. yüzyıldan kalma Osmanlı su sistemini ortaya çıkarmaktadır. Bu su kanalları, Kudüs'ün altyapısının gelişimini ve kentin büyüyen nüfusuna nasıl hizmet ettiğini gözler önüne serer.⁵ Ayrıca, kazılar sırasında ortaya çıkan taş yapılar ve su kanallarının yanı sıra, döneme ait çeşitli taşlar, camlar, seramikler ve metal objeler bulunmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarına tarihlenen ithal porselenler ve cam eşyalar, bölgedeki ticari ilişkilerin izlerini taşımaktadır. Bu kazılar, Kudüs'ün tarihsel yapılarının korunması ve şehrin çeşitli dönemlerdeki kentsel gelişiminin anlaşılması açısından önemli veriler sunarken,⁶ Haçlı-Eyyubi dönemi su sistemlerinin ve Osmanlı su altyapısının ne denli gelişmiş olduğunu gösteren buluntular, Kudüs'ün eski dönemlere ait su taşımacılığı ve savunma yapıları hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlar.⁷

Görüldüğü üzere Kudüs'ün önemli sembollerinden biri olan Şam Kapısı (Bab el-Amud), tarih boyunca sosyal ve ekonomik olayların merkezlerinden biri olarak kentin kimliğinde yer edinmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise Filistin ve Kudüs, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, İngiliz Mandası'nın kurulması ve Siyonist yerleşim hareketlerinin yoğunlaşması gibi önemli tarihsel olaylara sahne olmuştur. Bu dönemde Şam kapısı, yalnızca bir geçiş noktası değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasi bir sembol hâline gelmiştir. Bu nedenle elinizdeki makale, Şam kapısının bu bağlamdaki önemini, tarihsel olaylar çerçevesinde ele almaktadır. Zira Kudüs, tarih boyunca medeniyetlerin kesif bir şekilde etkileşimde bulunduğu, dini ve siyasi anlamda merkezi bir rol oynadığı ve binlerce yıllık tarihsel birikimiyle eşsiz bir şehir dokusu yarattığı bir kenttir. Şehir Yahudi, Hristiyan ve İslam medeniyetlerinin kutsal mekânlarına ev sahipliği yaparak sosyo-politik ve teo-politik açıdan önemli bir merkez olmuş, çeşitli toplumsal dayanışma ve çatışma pratiklerinin geliştiği bir zemin sunmuştur. Haliyle Kudüs, sadece fiziksel bir mekân değil, tarihsel bir *hafıza mekânı* olarak değerlendirilmelidir.⁸ Bu doğrultuda Halbwachs'a kulak verecek olursak,

⁴ A. Landes-Nagar, "Jerusalem, Damascus Gate", *Hadashot Arkheologiyot: Excavations and Surveys in Israel*, no.134 (2022): 784.

⁵ Landes-Nagar, "Jerusalem, Damascus Gate", 784-785.

⁶ Bu yapılar arasında Kudüs sur kapılarının da bulunduğunu hatırlamak gerekir. Yukarıda işaret edildiği üzere kapıların Kudüs kent tarihi ve kimliği hakkında ortaya çıkaracağı çok şey vardır. Ancak söz konusu sur kapılarının isimleri kaynaklarda yer almasına rağmen günümüz Kudüs'ünde henüz keşfedilmeyi beklemektedirler. Örneğin el-Mukaddes'in tasvir ettiği bazı Kudüs sur kapılarının nerede bulunduğu halen tartışma konusudur. Ayrıntı için bkz. Y. Tsafir, "Muqaddasi's Gates of Jerusalem -A New Identification Based on Byzantine Sources", *Israel Exploration Journal* 27, no.2/3 (1977): 152-161.

⁷ Landes-Nagar, "Jerusalem, Damascus Gate", 788-789.

⁸ Pierre Nora bu kavramı 1984-1994 yılları arasında yayımladığı *Les Lieux de Mémoire (Hafıza Mekânları)* adlı eserde öne sürmüştür. Ona göre hafıza mekânları, hafızanın tükendiği noktada bir başka deyişle kolektif hafızanın yitilmesiyle ortaya çıkar ve geçmişin bugüne yeniden hatırlanmasını sağlar. Ona göre

mekânsal değişimler grubun kolektif hafızasını doğrudan etkiler. Çünkü mekân bu hafızanın somutlaştığı ve yeniden üretildiği bir bağlamdır. Mandater yönetim tarafından Kudüs Şam kapısı çevresinde yapılan düzenlemeler, Filistinli toplulukların kamusal alanlarını daraltmış ve hafızalarını yeniden üretme mekanizmalarını sekteye uğratmıştır. Bu minvalde İngiliz yönetiminin mekânsal müdahaleleri sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşüm projesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Halbwachs, bir grubun mekânla ilişkisini kaybetmesinin, o grubun kimliğinde bir dönüşüme neden olacağını öne sürer. Halbwachs'ın mekânın bir hafıza kabı olduğu fikri, Mandater Dönem Kudüs'ündeki mekânsal düzenlemelerin Filistinli kimliği üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir perspektif sunar. Şam Kapısı gibi mekânlar, fiziksel müdahalelerle değişime uğrasa da, Filistinli toplumun hafızasında bir *direnç mekânı* olarak varlığını sürdürmüştür.⁹

Kudüs'ün bu mekân hafızasını yaratan surları, meydanları, mabet ve kapıları, şehrin hem fiziksel hem de toplumsal yapısını belirleyen mekânsal unsurlar arasında yer alır. Bu yapılar, tarih boyunca şehrin kimliğini şekillendiren unsurlar olarak öne çıkmış; toplumsal dayanışma, ticaret ve dini ritüeller için birer merkez işlevi görmüştür. Özellikle Şam kapısı, bu unsurlar arasında hem tarihi hem de modern dönemlerde şehrin en önemli geçiş noktalarından biri olması hasebiyle önemlidir. Aşağıda görüleceği üzere Roma döneminden itibaren kentin ticaret yollarının kavşağı olan bu kapı, Osmanlı döneminde toplumsal buluşma alanı olarak kullanılmış, Mandater Yönetim döneminde ise modern şehir planlamasının odak noktalarından biri olmuştur.

Böyle bir kent odağına belirli bir perspektiften yaklaşan bu çalışma, Kudüs Şam kapısı üzerinden Kudüs'ün tarihsel ve modern dokusunu anlamayı amaçlamaktadır. Kapının tarihsel süreçteki dönüşümü, kentsel planlama ve toplumsal etkileşim üzerindeki etkileri şehir teorileri çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca modern Filistin tarihinin Şam kapısı üzerindeki etkisi de tartışılarak şehir mekânının toplumsal kimlik, dayanışma ve direniş pratiklerindeki rolü derinlemesine incelenecektir. Bu doğrultuda Richard Sennett'in modern şehir dokusu ve birey ile mekân arasındaki ilişkiyi ele aldığı teorileri, bu çalışma için önemli bir analitik çerçeve sunmuştur. Zira

bir hafıza mekânının oluşması için üç unsurun bir arada olması gerekir: maddi, sembolik ve işlevsel boyutlar. Ancak bu boyutlar her zaman farklı derecelerde temsil edilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde İngiliz Mandater yönetim tarafından çeşitli kentsel planlarla Kudüs'ün silinmek istenen (Osmanlı ve öncesi) belleğine karşı Şam kapısı ve benzeri yapılar birer hafıza mekânı olarak zuhur etmiştir. Bununla birlikte Nora, kavramın Fransa dışındaki ülkelere uygulanabilirliği konusunda şüpheyle yaklaşmıştır. Nora'nın ulusun geçmişten günümüze uzanan çatışmalarını, sürekliliğini ve bu süreçte hafıza ile tarih arasındaki karmaşık ilişkiyi ele alışı, ulusun tanımlanması ve anlaşılması açısından farklı bir perspektif sunar. Bu zaviyeden bakıldığında ulus, sadece tarihsel olayların toplamı değil, aynı zamanda bu olayların hatırlanma biçimlerinin ve bu hatırlamanın mekânlarda nasıl somutlaştığının bir yansımasıdır. Hafıza mekânları, tarihin yeniden üretildiği, ulusal kimliklerin ve kolektif hafızanın şekillendiği sahnelerdir. Ayrıntı için bkz. Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2022).

⁹ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, s. 139-148. Lefebvre'ye göre, mekân aynı zamanda iktidarın ve direnişin bir sahnesidir. Direnç mekânları, iktidarın mekânsal tahakkümüne karşı bireylerin veya toplulukların alternatif bir alan yaratma çabasıdır. Bkz, Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 53-55.

Sennett, modern şehirlerde kamusal alanların, bireylerin kimliklerini ifade etmeleri ve toplumsal dayanışma kurmaları için kritik mekânlar olduğunu vurgular.¹⁰ Bu bakışa göre hareket edilecek olursa Şam kapısı toplumsal dayanışma ve direnişin bir sembolü olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere Richard Sennett'in (veya Henri Lefebvre'in ve David Harvey'in) teorik çerçevelerini uygulamak, Şam Kapısı ve benzeri mekânların modernite sürecindeki tarihsel serencamını analiz etmede çok yönlü ve derinleştirici bir perspektif sunabilir. Bu tür bir harmanlama, mekânın fiziksel, toplumsal ve politik boyutlarını bir arada ele alarak, mekân-insan ilişkisini anlamada daha bütünsel bir yaklaşım sağlar. Bu doğrultuda, örneğin, Sennett'in kamusal alan teorisi mekânın bireyler ve topluluklar için bir etkileşim ve dayanışma zemini oluşturduğu fikrine dayanır. Şam Kapısı'nın, toplumsal etkileşimlerin ve direniş pratiklerinin bir sahnesi olarak işlev görmesi, Sennett'in kamusal alanların kolektif hafızayı ve toplumsal dayanışmayı şekillendirdiği fikriyle uyumludur. Bu çerçevede, Şam Kapısı gibi mekânların modern şehirlerde nasıl direniş ve dayanışma alanları olarak varlıklarını sürdürdüğünü anlamak için kritik bir katkı sağlayabilir. Sennett'e göre, kamusal alan, bireyin sadece bir gözlemci değil, aynı zamanda bir aktör olarak yer aldığı bir sahnedir. Kamusal insan, duygularını ifade ederek mekânda bir cisim kazanan ve bu süreçte toplumsal kimliğini ortaya koyan birey olarak tanımlanır. Buna göre kamusal insanın tanımını yapacak olursak, kamusal alanda tecessüm eden bireyden söz etmemiz gerekir ki kamusal alan bireyin kendi kimliğini performatif bir biçimde sergilediği bir yer olarak karşımıza çıkarak bireyin aktöre dönüştüğü uzam olarak zuhur eder. Bu tecessüm, icracı/aktör bireyin kamusal alanda bir yer edinmesini ve toplumsal düzen içinde tanınmasını mümkün kılar.¹¹

İfade edildiği üzere, bu teorik çerçeve, Şam Kapısı'nın hem tarihsel hem de modern dönemdeki anlamı daha kapsamlı bir şekilde analiz edilebilir. Sennett'in, (Lefebvre ve Harvey'in) teorileri, mekânın fiziksel, toplumsal ve politik yönlerini bir arada ele alarak, Şam kapısı gibi mekânların sosyal ve kültürel kimliğin inşasındaki rolünü anlamayı bizler için kolaylaştırır. Bu harmanlama, yalnızca bir mekânın tarihsel bağlamını açıklamakla kalmaz, aynı zamanda onun moderniteye, şehir planlamasına ve toplumsal etkileşimlere karşı nasıl direndiğini ve adapte olduğunu da derinlemesine anlamamızı sağlar. Böylece Şam kapısı, tarihsel bir anıt olmaktan öte, modern Filistin toplumunun kimlik mücadelesinin ve toplumsal dayanışmasının bir simgesi olarak öne çıkar. Bu çerçevelere daha ayrıntılı bir şekilde tarihsel bağlamlarıyla bakılması gerekmektedir.

¹⁰ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Serpil Durak Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 205-213. Sennett, kitabın bu kısmında Balzac'ın Paris'in en ince ayrıntılarını ustalıkla verdiği kent hayatının manzaralarındaki kimlikleri ifşa ve açıklamaya tahsis etmiştir. Ünlü Fransız yazarın güçlü edebi tasvir ve yorumlarını kullanarak toplumsal bir karakter olarak kentli bireyin karakteristik özelliklerini izah eder.

¹¹ Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, 149-151.

Richard Sennett, modern şehirlerde kamusal alanın yalnızca bireylerin bir araya geldiği fiziksel mekânlar olmadığını, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın, bireysel kimliklerin ve kültürel ifadenin inşa edildiği platformlar olduğunu öne sürer. “İnsanı bir duygudaşlık, bir uyarı yaratabilecek şekilde duygularını başkalarına açıklamaya teşvik eden toplumsal koşullar nelerdir? İnsan sıradan deneyimlerini ifade etmek için ne tür toplumsal koşullarda yaratıcı güçlerini harekete geçirir?” diye sorar Sennett.¹² Sennett’e göre, moderniteyle birlikte kamusal alanların toplumsal rolü zayıflamış ve bireylerin bu alanlarla olan bağları çözülmüştür. Modern bireyin kendini ifşa etme biçimlerinin hangilerinin ne kadar sahici ve içten olduğunu sorgulamak gerekir. Bu bağlamda Şam Kapısı, moderniteyle yaşanan dönüşümlere rağmen toplumsal dayanışmayı ve kültürel kimliği koruyan bir kamusal alan olarak dikkat çeker. Sennett, kamusal alanların bireyler arasındaki etkileşimi artırarak, farklı toplumsal grupların bir arada yaşama deneyimini geliştirdiğini savunur. Şam Kapısı gibi alanlar, bu etkileşimin mekânsal temsilleri olarak işlev görmüş ve hem Filistinli halkın toplumsal dayanışmasının mekânı hem de modern Filistin direnişinin sembolü olmuştur. Nitekim Sennett’a göre kentlerin tarihinde sabit sınırlar anlamına gelen duvarlar, kimi zaman daha aktif kenar çizgilere dönüşebilmiştir.¹³

Richard Sennett’in modern kentin yapısına, hem onun hem de sakinlerinin kimliklerine dair fikriyatı Şam Kapısı’nın tarihsel ve modern bağlamda incelenmesine yönelik çok katmanlı bir perspektif sunar. Şam kapısı, Sennett’in kamusal alanın toplumsal dayanışma ve bireysel ifade üzerindeki rolüne dair teorilerinin somut bir örneğidir. Ancak modern insan kendini kamusal alanda gerçek duygularıyla var etmekten, bir başka tabirle duygularının gerçek ifadesiyle yoksunlaşmış bir hüviyete bürünmüştür. *Kamusal İnsan Çöküşü* olarak tespit ettiği bu sosyolojik tanımı eserlerinde tarihsel bir ruhla beslemeyi ihmal etmemiştir.¹⁴ O halde Kudüs’ün tarihle yoğrulmuş kimliğine kısa da olsa kentin sur kapılarından girilmesi gerekiyor.

1. Tarihî Kökenler: Kudüs’ün Surlarla Çevrili Hafızası

Kudüs Şam kapısı son haliyle Osmanlı döneminde inşa edilmiş olmasına rağmen, yerinde daha önce inşa yapıların bulunduğu bilinmektedir. Kapının bulunduğu bölgede, Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılar bulunmuştur ki bu durum bölgenin tarihî sürekliliğini ve mekânsal önemini işaret etmektedir.¹⁵ Şam kapısı, Roma İmparatoru Hadrian’ın (MS 2. yüzyıl) dönemine kadar uzanan eski bir kapı olup şu anki kapının yaklaşık sekiz metre altında bir seviyede bulunmaktaydı. Haçlılar döneminde ise bu kapı, şimdiki yerinden dört metre daha derinde bulunuyordu.

¹² Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, 49-67.

¹³ Sennett, *Zanaatkar*. çev. Melih Pakdemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 298.

¹⁴ Sennett’in birçok eseri bu metottan hali değildir. Ancak özellikle *Kamusal İnsanın Çöküşü* ve *Ten Taş* adlı eserlerine bu doğrultuda müracaat edilebilir. Bkz. Richard Sennett. *Ten ve Taş*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2008).

¹⁵ A. Arnaut, “Bâbu’l-Amûd: Ecmelu Ebvâbi’l-Kuds ve Mevki’u li’l-Mukâvemeti ve Mesâ’it-Tehvîd”. *Mecelletu’d-Dirâsâtî’l-Filistinîyye*, (Winter 2018): 183.

Kudüs'ün bugün dahi tanınan şehir dokusunun temelleri, Roma İmparatoru Hadrianus tarafından MS 135 yılında inşa edilen Aelia Capitolina şehir planıyla atılmıştır.¹⁶ Yahudi-Roma Savaşı'nın ardından Roma önderliğinde yeniden şekillendirilen bu planlama, sadece göze hitap eden bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda şehrin dini ve etnik kimliğini bastırmayı amaçlayan bir sosyo-politik stratejiydi. Kudüs, Aelia Capitolina adıyla Roma mimarisinin baskın etkilerini taşıyan, dini ve ticari merkezleri organize eden yeni bir yerleşim alanına dönüştürüldü.¹⁷ Bu yeni planlama içinde Şam Kapısı kritik bir rol oynamıştır. Kapı, şehrin kuzeydoğusunda yer alarak ticaret ve askeri geçiş için bir merkez olarak tasarlanmıştı. Bu alan, ticaret kervanlarının buluşma noktalarından biri olmuş ve şehrin ekonomik hareketliliğini destekleyen bir platform sağlamıştır. Kapının merkezindeki ünlü sütun, hem estetik hem de pratik bir işlev görmüş, şehrin kuzey yollarını organize etmekte referans noktalarından biri olarak kullanılmıştır. Bu sütun, aynı zamanda Roma'nın anıtsal mimari estetiğinin Kudüs'e entegre edilmesinin bir simgesiydi.¹⁸

Şam kapısının Roma dönemindeki isimlendirmelerine dair araştırma yapan Bishop, Arapların Kudüs'ü fethetmeden önce bu kapının "Sütun Kapısı" olarak bilindiğini öne sürer. Bir mozaik haritasına atıfta bulunarak, Kudüs'ün dördüncü yüzyıldaki görünümünü inceler ve burada, Tyropean Vadisi boyunca uzanan bir sütunlar sırasının yer aldığı bir caddeyi gösterir. Bu sütunlar, Kudüs'ün erken dönemlerinde şehri tanımlayan önemli yapılar olmuştur ve bu sütunları, özellikle *sütun kapısı* (bâbu'l-âmud) ismiyle ilişkilendirir. Coğrafi olarak, kapı aynı zamanda Büyük Kuzey Yolu'na açılır ve bu yol, eski Suriye'nin başkenti Şam'a kadar uzanarak Şam'a ulaşmak için bu kapı önemli bir geçiş noktası olmuştur. Ayrıca, bu kapının inşasında kullanılan taşlar tarihsel açıdan önemlidir zira Roma, Bizans ve Haçlı dönemlerinden kalma olup, çeşitli tarihsel olaylara tanıklık etmiştir. Bunların yanı sıra Şam kapısı Kudüs'ün tarihteki birçok önemli olayına tanıklık etmiştir. Örneğin, eski İsrail kralları ve peygamberleri bu kapıdan geçerek önemli savaşlara veya ziyaretlere çıkmış, İsa'nın öğrencisi Saul (Pavlus) bir zamanlar bu kapıdan geçerken, daha sonra Hristiyanlık için önemli bir figür haline gelmiştir. Ayrıca, kapının etrafında gerçekleşen savaşlar ve tarihi olaylar Kudüs'ün simgesel ve stratejik önemini pekiştirmiştir.¹⁹

Richard Sennett'in modern şehir mekânı teorileri çerçevesinde, Şam Kapısı'nın Roma dönemindeki bu tasarımı, kamusal alanın bir düzenleyici unsur olarak kullanıldığının erken bir örneğini sunmaktadır. Onun ifadesiyle "Roma İmparatorluğu görsel düzen ile imparatorluk iktidarını birbirinden ayrılmaz şeyler haline getirmişti: İmparator iktidarının anıtlarda ve kamu binalarında görülmesini sağlamak zorundaydı. İktidarın

¹⁶ Abdurabbih, U. "Ebvâbu Medîneti'l-Kuds fi'l-Hakabeti'l-Fâtîmiyye ve's-Selcûkiyye". *Mecelltu'l-Urduniyye li't-Târîh ve'l-Âsâr* 11, no.2 (2017): 16.

¹⁷ Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography* (New York: Vintage Books, 2011), 140-141.

¹⁸ A. Arnaut, "Bâbu'l-Amûd", 183.

¹⁹ Bishop, E. F. F. "The Damascus Gate or The Gate of the Pillar in Jerusalem", *The Catholic Biblical Quarterly* 17, no. 4 (1955): 553-558.

taşa ihtiyacı vardı.”²⁰ Sennett’e göre, kamusal alanlar sadece fiziksel geçiş noktaları değil, bireylerin ve toplulukların mekânsal hareketliliğini organize eden sosyal mekânlardır. Şam Kapısı sadece yönetilenlerin değil, aynı zamanda yönetenlerin de kamusal canlılığı ve görünürlüğünü yansıtan mecralardandı. Dikey ve yatay düzlemlerde toplumsal ve yönetsel etkileşimlerin merkezlerinden haline gelmiş, getirilmiştir.

Roma dönemindeki bu mekânsal yapılanma, şehrin sosyo-politik yapısını da önemli ölçüde değiştirdi. Yahudi halkının dini kimliği baskı altına alınırken, şehrin çeşitli bölgelerinde Roma mimarisi ve sosyal pratikleri yaygınlaştırıldı. Şam Kapısı’nın bulunduğu alan, bu yeni kimlik inşa sürecinin bir sembolü olmuş muydu? Sennett’in belirttiği gibi, şehir dokusundaki bu dönüşüm, bireylerin şehir mekânıyla kurdukları ilişkileri yeniden tanımlamış olabilir. Kudüs’ün hafıza mekânlarından birine bu dönemde dönüşen Şam kapısı, Roma döneminden itibaren mekânsal anlamda tarihsel süreklilik göstermiş, Aelia Capitolina’nın fiziksel ve sosyal yapıları, Osmanlı dönemine kadar korunarak şehrin kimliğine işlenmiştir. Bu kapı, şehrin kuzeydoğusunda hem bir ticaret yolu hem de askeri bir geçiş noktası olarak önemli bir rol oynamıştır.²¹ Kudüslülerin kimliklerini ifade ettikleri ve toplumsal dayanışma pratiklerini yaşadıkları sosyal platformlardan olan Şam Kapısı, Roma dönemindeki bu erken işlevleri ile toplumsal ve ekonomik etkileşimlerin merkezi olarak hafıza mekânı niteliği kazanmaya başlamıştır.

2. Osmanlı Dönemi Mimari Yenilikler ve Şam Kapısı’nın Yeniden Yapılandırılması

Osmanlı İmparatorluğu’nun, Kudüs’ü 1517’den 1917’ye kadar yaklaşık 400 yıl boyunca yönettiği dönemde Şam Kapısı, kentin Batı’ya açılan en önemli kapılarından biri olarak ticaret ve ulaşımda stratejik bir rol üstlenmiştir. Bu gerekçeyle olacak II. Wilhelm Kudüs’ü ziyaret ettiğinde II. Abdülhamid tarafından *Filistin Almanya Katolik Ruhani Cemiyeti’ne* Zeytin Dağı’nda arazi hediye edildi. Bu yetmemiş olacak ki Kilise ve Misafirhane inşaatı için Şam kapısına mücavir bir yerden arazi satın alınmış ve söz konusu müessese adına 1902 yılında tapu tescili yapılmıştır.²² Osmanlı mimari unsurlarını barındıran Şam Kapısı, aynı zamanda İmparatorluğun bu bölgedeki hâkimiyetini temsil eden bir semboldür. Kapı mimarisinin ve hâkim olduğu alanın topografyası Osmanlı’nın şehir planlama anlayışını yansıtırken, çevresindeki insan kalabalığı ve ticaret unsurları, dönemin sosyal ve ekonomik hayatını göstermektedir.²³

Osmanlı döneminde Kudüs’ün mekânsal yapıları yeniden ele alınmış ve şehrin dini, ticari ve sosyal bir merkez olarak korunması hedeflenmiştir. Kudüs, bu dönemde hem dini bir hac merkezi hem de Akdeniz ile Arap yarımadası arasında kritik bir ticaret noktası olarak stratejik bir öneme sahip olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1537-

²⁰ Sennet, Ten ve Taş, 76.

²¹ Roberto Mazza, *Jerusalem from the Ottomans to the British*, (London-New York: I.B. Tauris Publishers, 2009), 65.

²² Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004), 75.

²³ Bkz. 1 no.lu Fotoğraf.

1539 yılları arasında verdiği emirle şehrin surları geniş çapta onarımdan geçirilmiş ve bugün hala var olan Şam kapısı inşa edilmiştir. Osmanlı'nın mekânsal politikaları, sadece askeri ve savunma amacı gütmekle kalmamış; aynı zamanda toplumsal dayanışma ve ticari faaliyetlerin desteklenmesine hizmet etmiştir.²⁴ Şam Kapısı, bu dönemde toplumsal buluşma, ticaret ve dini ritüellerin merkezi olarak kullanılmış, kentsel dokunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu fonksiyonlarının yanında kapının üst kısmında bulunan gözetleme kulesi hem askeri hem de sosyal kontrol sağlamış, bu da Osmanlı'nın şehir mekânı anlayışındaki çift yönlülüğün bir yansıması olmuştur. Aynı zamanda, kapının girişindeki Memluk dönemine ait dükkânların, şehirdeki ticari hareketliliğin korunmasına katkı sağladığını unutmamak gerekir. Osmanlı'nın mekânsal politikaları, askeri ve savunma önceliklerine odaklanmanın ötesine geçerek toplumsal dayanışma, ticaret ve dini faaliyetlerin desteklenmesine yönelik kamusal alanları yeniden düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşım, Şam Kapısı gibi yapılarda somut bir şekilde kendini göstermiştir. Kapı, şehrin toplumsal yaşamının merkezinde bir buluşma alanı olarak da işlev görmüştür. Kapının çevresi, tüm sosyal sınıflardan insanın bir araya geldiği, ticaret yaptığı ve dini ritüelleri gerçekleştirdiği bir mekân haline gelmiştir.²⁵

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs'ü yeniden düzenleme projeleri, Osmanlı'nın şehir dokusuna ilişkin vizyonunu yansıtmaktadır. Sultanın emirleriyle gerçekleştirilen sur onarımları ve Şam kapısının inşası, Osmanlı'nın şehrin dini ve sosyal kimliğini koruma amacını ortaya koymaktadır. Kapının tasarımında Osmanlı mimarisinin zarif detayları, şehrin stratejik konumu ve sosyal etkileşim alanları bir araya getirilmiştir. Kapının üst kısmında bulunan gözetleme kulesi, hem savunma hem de toplumsal güvenliği sağlama işlevi görmüştür. Kapının etrafında yer alan ticari alanlar ve pazarlar, Osmanlı döneminde zeytinyağı, tahıl ve baharat gibi ürünlerin ticaretine olanak sağlamış ve şehrin ekonomik hareketliliğini desteklemiştir. Bu alanlar, bireylerin sosyo-ekonomik etkileşimlerini yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği merkezler olarak Osmanlı sosyal dayanışma modelinin bir yansıması olmuştur.²⁶

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs'ü yeniden düzenleme projeleri, Osmanlı'nın şehir dokusuna ve mekânsal planlama anlayışına ilişkin çarpıcı bir vizyonu ortaya koymaktadır. Bu projeler, şehrin dini ve siyasi önemini vurgularken, Osmanlı'nın sosyal dayanışma ve kentsel etkileşime verdiği önemi de gözler önüne sermektedir. Kudüs, bu dönemde hem dini bir hac merkezi hem de stratejik bir ticaret noktası olarak ele alınmış ve surların güçlendirilmesiyle şehir, Osmanlı'nın şehir planlama politikalarının önemli bir örneği haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde gerçekleştirilen bu projeler, Osmanlı'nın estetik ile fonksiyonelliği birleştiren mimari anlayışının bir yansımasıdır. Şam Kapısı'nın tasarımında hem savunma hem de toplumsal etkileşim fonksiyonları bir araya getirilmiş, kapının

²⁴ Montefiore, *Jerusalem: The Biography*, 304.

²⁵ Arnaut, "Bâbu'l-Amûd", 185.

²⁶ Arnaut, "Bâbu'l-Amûd", 186.

estetik detaylarıyla şehir halkının dayanışma pratiklerini destekleyen bir mekân yaratılmıştır.²⁷ Bu çerçevede Şam Kapısı'nın tasarımı ve surlarla entegrasyonu, Osmanlı mimari estetiğinin zarif detaylarını, şehrin stratejik konumunu ve sosyal etkileşim alanlarını bir araya getirerek şehrin fiziksel ve toplumsal yapısının merkezine yerleşmiştir.

Bugün bile Şam kapısının üzerindeki yazıtlar ve mimari detaylar, Osmanlı'nın şehre olan özenini ve halkıyla kurduğu sosyal bağın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Osmanlı, bu yapılarla hem dini hem de toplumsal mesajlar vermeyi amaçlamış ve şehrin şehir planlamasına entegre edilmesini sağlamıştır. Bu kapı toplumsal dayanışma ve kentsel etkileşimin önemli bir arayüzü olmuştur. Kapının üst kısmında yer alan gözetleme kulesi, hem askeri savunma hem de şehrin sınırlarının kontrol altında tutulması için kullanılmıştır. Bu, bir yandan barış ve toplumsal dayanışmayı desteklerken diğer yandan sınır güvenliğini sağlamanın bir yolu olarak tasarlanmıştır.

Osmanlı döneminde Şam kapısı, sadece bir geçiş noktası olmayıp, aynı zamanda şehrin sosyal etkileşim ve ekonomik faaliyetlerinin merkezinde yer alan bir mekân olarak öne çıkmıştır. Bu kapının çevresi, hem şehrin ticari hayatının canlı tutulduğu pazarları barındırıyor hem de şehir sakinlerinin sosyalleştiği bir kamusal alan olarak işlev görüyordu. Zeytinyağı, tahıl ve baharat gibi ürünlerin ticaretinin yoğunlaştığı bu alan, Osmanlı döneminin çarşı geleneği ve sosyal dayanışma modeliyle uyumlu bir ekonomik merkez haline gelmiştir. Osmanlı döneminde Şam Kapısı'nın çevresinde yoğun bir ticari hayatın bulunduğu bilinmektedir. Bu ticari hayat, sadece şehrin ekonomik canlılığını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin sosyo-ekonomik etkileşimlerini şekillendiren bir alan yaratmıştır. Kapının çevresindeki pazarlar, Osmanlı şehir planlamasının ekonomik ve sosyal yapıları nasıl entegre ettiğinin çarpıcı bir örneğidir. Zeytinyağı, tahıl ve baharat gibi ürünlerin ticareti, bu alanın ekonomik önemini artırırken, insanların bir araya geldiği ve toplumsal dayanışma pratiklerini gerçekleştirdiği bir alan olarak sosyal bir işlev de görmüştür.²⁸

Görüldüğü üzere Kudüs Şam kapısı Osmanlı çarşı geleneği içerisinde değerlendirilebilecek bir yapıya sahip olmuş, toplumsal dayanışma ve ekonomik faaliyetin bir arada bulunduğu bir model sunmuştur. Bu modelde Şam kapısı ve çevresi, tüm sosyal sınıflardan bireylerin bir araya geldiği ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir alan haline gelmiştir. Şam kapısı kentin hem içine hem dışına sunduğu alanlarla, bireylerin toplumsal kimliklerini ifade etmelerine olanak tanırken, ekonomik iş birliği ve dayanışmayı da desteklemiştir. Kudüs kent suru kapılarının hiçbirinde bu denli bir mekânsal hakimiyet olmadığı düşünüldüğünde işaret edilen hakimiyetin ne denli bir kamusal temsiliyet gücüne sahip olduğu açığa çıkar. Kent bireylerinin birbirleriyle etkileşim kurmasını ve toplumsal dayanışma pratiklerini yaşatmasını sağlayan bu nevi kamusal alanları içerisinde özel bir yere sahip olmuştur.

²⁷ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 5.

²⁸ Arnaut, "Bâbu'l-Amûd", 186-187.

Bu bağlamda Şam kapısı, Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik politikalarının bir yansıması olarak da öne çıkmış, kent halkının ekonomik faaliyetlerini desteklemenin yanında, toplumsal dayanışmanın mekânsal bir temsilini de sunmuştur.

3. İngiliz Mandası Dönemi ve Demografik Değişimler

Yukarıda işaret edildiği üzere Şam kapısı, Kudüs'ün tarihi boyunca şehrin sosyal ve ekonomik hayatının önemli merkezlerinden biri olmuş, Osmanlı döneminde hem bir ticaret merkezi hem de sosyal etkileşimlerin geliştiği bir alan olarak işlev görmüştür. Bu mekân, aynı zamanda şehrin çok kültürlü yapısının bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan topluluklarının bir arada bulunduğu şehrin adeta küçük ölçekli bir yansıması olmuş, sosyal dayanışma ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı bir mekân olmuştur. Dolayısıyla Kudüs'te yapılan her nevi değişiklik ve planlama Şam kapısı ve havalisini etkilemekteydi. Buna binaen kenti 1917 yılında ele geçiren İngilizlerin kent politikalarına yakından bakmak yerinde olacaktır.

1917'de Kudüs halkının karşı karşıya olduğu kötü yaşam koşulları, acil müdahaleleri zorunlu kılmıştır. İngilizler, şehrin yaşam standartlarını iyileştirmek adına hızlı adımlar atmakla birlikte bu çabaların şehri sahiplenme iddialarını desteklemeyi hedeflediği söylenmelidir. Kentin gıda ve su sıkıntıları İngiliz askeri yönetimi döneminde Kudüs'ün altyapısının iyileştirilmesi ve modernizasyonu yönündeki çabaları yansıtmaktadır. Gıda ve su temini, telgraf hatlarının iyileştirilmesi, kültürel yapılanmalar gibi kentin temel ihtiyaçların karşılanması, Kudüs'te hem yaşam standartlarını yükseltmiş hem de İngilizlerin bölgedeki varlığını sağlamlaştıran stratejik bir adım olmuştur.²⁹

Filistin Mandası dönemi boyunca, İngiliz yönetimi Kudüs için altı farklı kalkınma planı hazırlamıştır. Bu planların tamamı, 8 Nisan 1918'de Kudüs'ün askeri valisi Ronald Storrs tarafından yayımlanan bir emirnameye dayanmaktaydı. Söz konusu emirname, Şam kapısından 2.500 metre yarıçapındaki bir alan içinde yer alan herhangi bir yapının inşası, yıkımı veya tadilatını, yalnızca askeri hükümetten alınacak resmi izinle mümkün kılacak bir düzenlemeyi içermekteydi. Her ne kadar bu düzenleme Osmanlı dönemindeki benzer bir yasaya (statükonun korunmasına yönelik düzenlemeler) dayandırılmış olsa da, Storrs'un ilanı, İngilizlerin Eski ve Yeni Şehir'deki tüm şehir planlama süreçlerini ve yasal yapılaşma faaliyetlerini tamamen kendi kontrolleri altına almasına olanak sağlamıştır. Bu süreçte, Eski Şehir, İngilizlerin "klasik şehir" anlayışına uygun bir şekilde "temizlenerek" düzenlenirken, Yeni Şehir ise Avrupa modernitesinin bir simgesi olarak yeniden tasarlanmıştır. Bu bağlamda, İngilizler Yeni Şehir'i Yahudi göçünü teşvik etmek ve modern mahallelere yerleşimi kolaylaştırmak amacıyla yapılandırmışlardır. Bu durum, yalnızca İngiliz siyasi gücünün şehir üzerindeki etkisinin bir uzantısı olarak kalmamış, aynı zamanda

²⁹ R. Kark and N. Oren-Nordheim, *Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighborhoods, Villages, 1800-1948* (Detroit: Wayne State University Press, 2001), 138.

Kudüs'teki kalkınma politikalarının çerçevesini de belirlemiştir. Şehir planlaması yoluyla, İngilizler, Kudüs'ün hem fiziksel hem de sosyal ve politik yapısını kontrol etme araçlarını geliştirmiş ve uygulamıştır. Bu yaklaşım, kentsel gelişimle ilgili stratejilerin, politik ve toplumsal anlamların nasıl şekillendirildiğini göstermesi açısından da dikkat çekicidir.³⁰

Osmanlı reformlarının ardından gelen bu modernizasyon politikaları, şehir planlaması açısından belirgin bir etki yaratmış olduğunu ve Mandater kent planlarının bu boşluğu doldurma girişimi olarak okunabileceğini hatırlamak gerekir. Zira XIX. yüzyılın sonlarına kadar Kudüs'te bütüncül bir şehir planlama yaklaşımı geliştirilmemişti. Sokaklar hâlâ dar ve düzensiz bir yapıya sahipken, bazı yollar genişletilmiş ve temizlenmişti. Ancak, genel olarak, şehir altyapısı modern taşıma ve kentsel gelişim için yetersiz kalmıştı. Yüzyılın sonlarına doğru Kudüs mahallelerindeki değişimler hem bölgesel hem de uluslararası dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişimler, şehirdeki toplumsal yapının ve mekânsal düzenin dönüşümüne önemli katkılarda bulunmuş, aynı zamanda geleneksel ile modern arasında bir gerilim yaratmıştır. Avrupalı güçlerin etkisiyle başlayan bu süreç, Kudüs'ün sosyal, kültürel ve fiziksel dokusunda kalıcı izler bırakmıştır.³¹

İngiliz Mandası döneminde gerçekleştirilen şehir planlama projeleri ise, şehrin genel görüntüsünde olduğu gibi Şam kapısı sahasını ve tarihî işlevini önemli ölçüde değiştirmiştir. Şam kapısı çevresindeki dükkanların yıkılması ve alanın açık bir meydan hâline getirilmesi, Britanya yönetiminin kent için tasarladığı böl-parçala-yönet anlayışını yansıtan bir proje olarak değerlendirilebilir. Müslüman mahallelerin daha çok kent hayatının keyifle yaşandığı eski şehrin kuzeyinde kurulduğu düşünüldüğünde kentin en renkli veçhelerinin Şam kapısı etrafında olduğu ve projelerin bu alan gösterilen teveccühü değiştireceği göz ardı edilmemelidir.³²

Bu düzenlemeler, yerel toplulukların mekânsal aidiyet duygusunu zayıflatmayı amaçlamış olsun/olmasın bu doğrultuda toplumsal dayanışma pratiklerini sınırlamıştır. Zira söz konusu dönem sadece münferit, siyasi ve sosyal hatta global etkilerden münezzeh bir süreç değildir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması Mandater yönetimin Filistin'de iktidara gelmesiyle birlikte Kudüs'ün siyasi, toplumsal ve demografik yapısında önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemin temsil edilmeye başlandığı bir kesit olduğunu vurgulamak ve Kudüs'ün kentsel dönüşüm macerasını bu amillerden azade düşünmemek gerekir. 1917'de Kudüs'ün İngiliz kuvvetlerince ele geçirilmesi ve ardından 1922'de Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'ye Filistin üzerinde bir manda yönetimi tesis etme yetkisi

³⁰ Rana Barakat, "Urban Planning, Colonialism, and the Pro-Jerusalem Society", *Jerusalem Quarterly*, no. 65 (2016): 25.

³¹ Kark, and Oren-Nordheim, *Jerusalem and Its Environs*, 70-73.

³² Kark, and Oren-Nordheim, *Jerusalem and Its Environs*, 44-45.

vermesi, bölgedeki siyasi ve toplumsal dinamiklerin hızla değişmesine, önemli bir siyasi dönüşüm sürecinin başlamasına yol açmıştır.

Dönemin Filistin basını sürecin Filistinlilerin kimliklerini oluşturmadaki kritik bir aşama olduğunu gösterir ve bu dönemin sadece dışarıdan gelen baskılara karşı bir tepki olarak şekillenmediğini, aynı zamanda yerel ve bölgesel dinamiklerin de etkisiyle Filistinli kimliğinin ulusal bir boyut kazandığını açıklar. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde daha çok yerel ve bölgesel kimliklerle varlık gösteren Filistin halkı, İngiliz Mandası'nın başlamasıyla birlikte bu kimliklerin ulusal bir bilince varırlar. 1917'deki Balfour Deklarasyonu, İngiliz Mandası yönetimi ve Siyonist yerleşim hareketinin hız kazanması, Filistin halkının tepkilerini birleştiren ve ortak bir milli kimlik geliştirmelerine neden olan başlıca faktörlerden biridir. Filistinli aydınlar ve siyasetçiler, bu dönemde kendilerini yalnızca yerel değil, aynı zamanda Arap dünyasının bir parçası olarak tanımlamaya başlamışlardır.³³ İngiliz Mandası dönemi, bir yandan Siyonist göç hareketlerinin hızlandığı, diğer yandan Filistinli Arap toplumunun kendi kimliğini ve haklarını savunma çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Bu süreçte Şam kapısı, Filistin toplumunun karşı karşıya kaldığı demografik değişimlerin ve toplumsal gerilimlerin yansıdığı önemli bir mekân hâline gelmiştir. Richard Sennett'in modern şehir mekânları teorisi, bu bağlamda Şam Kapısı'nın anlamını kavramak için önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, modern şehirlerde kamusal mekânların yalnızca fiziksel yapılardan olmadığı, aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkileşimlerin sahnesi olarak anlam kazandığı tebellür eder (Sennett, 1992, s. 45). Bu tespitle bağlantılı olarak Şam Kapısı'nın çevresindeki hareketlilik, farklı dini ve etnik grupların bir araya gelerek ticaret, kültürel alışveriş ve siyasi çatışma gibi faaliyetlerde bulunduğu çok katmanlı bir kamusal mekân olarak değerlendirilebilir.

3.1. İngiliz Mandası Döneminde Demografik Değişimler ve Toplumsal Dinamikler

İngiliz Mandası döneminde Kudüs'teki demografik yapı, büyük ölçüde Siyonist göçmenlerin artan varlığı nedeniyle değişmiştir. Özellikle Balfour Deklarasyonu'nun (1917) ardından Filistin'e yönelik Yahudi göçleri hız kazanmış, bu durum Kudüs'teki Arap nüfus ile yeni gelen göçmenler arasında ekonomik, sosyal ve siyasi gerilimlere neden olmuştur.³⁴ Zamanla oluşan sorunlar nedeniyle manda rejimi özel bir komisyon kurma yoluna başvurmuştur.³⁵ Şam Kapısı, bu dönemde ticaret ve ulaşım faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri olmasının yanı sıra, demografik dönüşümlerin fiziksel olarak gözlemlenebileceği bir alan hâline gelmiştir. Bölgedeki

³³ Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness* (New York: Columbia University Press, 1997), 145-177.

³⁴ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti*, 78-91; Taner Aslan "Yahudilerin Filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler", *Erdem*, no.59 (2011): 38-81.

³⁵ Mehmet Ali Duran, "Filistin'de Yaşanan Arap-Yahudi Çatışmaları Özelinde Peel Komisyonu Kararları ve Arapların Türkiye'den Beklentileri", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.10, (Kış 2021): 57-80.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında süregelen ekonomik ilişkiler ve sosyal etkileşimler, Sennett'in ifade ettiği gibi "çatışma ve karşılaşmaların mekânı" anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Sennett'in modern şehir teorisine göre, bu tür kamusal mekânlar, farklı toplulukların bir araya gelerek birbirleriyle çatıştığı, aynı zamanda yeni ilişki biçimlerinin geliştiği, hem büyüleyici hem de korkutucu alanlar olarak öne çıkar.³⁶ Şam Kapısı'nda gözlemlenen ticari faaliyetler ve sosyal etkileşimler, modernleşme süreci ile geleneksel yaşam biçimlerinin bir arada bulunduğu çok katmanlı bir şehir hayatını yansıtır. Yahudi göçleri ve yerleşimlerini engelleme tedbirlerine rağmen Şam kapısı dışında bulunan Mesudiye mahallesinde Yahudi aileler yerleşmesi örneğinde olduğu gibi gündelik hayat toplumsal ayrışmaların yavaş yavaş sivrilmeye başladığı dönemlerde bile iç içeydi.³⁷ Tüm siyasi ayrışmalar, gerilimler Şam kapısı ve havalisi gibi kentin aktif mekânlarının gündelik hayatın ortak alanları olmasını engellemiyordu. Zira bu aynı zamanda *mekânı kaptırmak* anlamına da gelmekteydi. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde halkın günlük yaşamında önemli bir yer tutan bu mekân, İngiliz Mandası döneminde artan göç hareketleriyle birlikte daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür.

Şam Kapısı, İngiliz Mandası döneminde bir yandan ticaretin merkezi olmaya devam ederken, diğer yandan Filistinli Arapların ekonomik faaliyetlerini sürdürdüğü ve toplumsal direnişlerini ifade ettiği bir alan olarak dikkat çekmiştir. Bölgedeki ticari canlılık, hem yerel halkın ekonomik direncini hem de Filistin'in çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, Filistinli tüccarlar, İngiliz yönetimi altında uygulanan yeni ekonomik düzenlemeler ve Siyonist yerleşimcilerin artan etkisi nedeniyle zorluklarla karşılaşmıştır. İngiliz Mandası döneminde Siyonist hareketin Filistin'deki etkisi ve İngilizlerin bu harekete verdiği destek, Filistinli Arap toplumu için derinleşen bir ayrım ve gerilime yol açmıştır. Bu dönemdeki toplumsal yapıları ve sınıf dönüşümünde Siyonistlerin göç politikası çok büyük rol oynamıştır. Söz konusu göçler Filistin'deki demografik yapıyı değiştirmiş ve Arap köylülerinin topraklarından edilmesine yol açmıştır. Filistinli Araplar, Yahudi yerleşimlerinin artışıyla birlikte hem ekonomik hem de sosyal olarak dışlanmış, bu durum sınıf yapılarının dönüşmesine neden olmuştur.³⁸

Dolayısıyla Şam Kapısı'nın çevresindeki hareketlilik, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda toplumsal bir direnişin sembolü olarak anlam kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Filistin halkının İngiliz Mandası'na ve Siyonist yerleşim politikalarına karşı düzenlediği protesto ve gösteriler sıklıkla Şam Kapısı çevresinde yoğunlaşmıştır. Sennett'in teorisinde adeta kamusal alanın suskunlaşması şeklinde ifade edilen bu süreç Şam Kapısı'nın anlamını daha da derinleştirmektedir. Kamusal

³⁶ Sennet, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, 175.

³⁷ Avcı, tedbirlere rağmen bu nevi satım/yerleşimlerin Hristiyan uyruklar üzerinden yapıldığına işaret etmektedir. Bkz. Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti*, 87-88.

³⁸ Esin Karas, *Socio-Economic and Socio-Political Developments in Palestine under the British Mandate: 1917-1939* (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2009).

alanların bu şekilde dönüşümü, Richard Sennett'in *kamusal yaşamın krizi* olarak nitelendirdiği sürecin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. Sennett'e göre, modern toplumda kamusal alanlar, bireylerin sosyal rollerini ve toplumsal kimliklerini ifade ettikleri yerler olmaktan çıkarak, özel olanın kamusal olana dayatıldığı bir hale dönüşmüştür. Bu durum, bireylerin kamusal alanlarda kendi kişiliklerinin başkaları tarafından irade dışı bir biçimde okunmasına karşı savunmasız kalmalarına, bireysel davranışların yalnızca özel yaşamın bir uzantısı olarak algılanmasına ve kamusal alanın toplumsal dayanışma ve etkileşimden yoksun bir hale gelmesine yol açmıştır.³⁹

Oysa Şam kapısına yönelik tüm şehir planlarının kuvvetle muhtemel Mandater yönetim tarafından tasarlanmayan sonuçları bir suskunlaşmadan ziyade dirençle örülü mekânsal simgeleşmeye doğru bir gidişatı meydana getirmiş, Filistinliler için bu alan, kimliklerini ve haklarını savundukları bir sembol hâline gelmiştir. Bundan böyle Şam kapısı, siyasi çatışmaların ve toplumsal direnişlerin yoğunlaştığı bir mekân olarak da dikkat çekmeye başlamış, İngiliz Mandası döneminde bu alan Filistin halkının kimlik mücadelesi için bir sahne hâline gelmiştir. Bu, Sennett'in teorilerinde vurgulanan kamusal alanların siyasi işlevselliği ile doğrudan örtüşmekteyse de modern kamusal alanların tasvir ettiği çöküşüyle zıt bir perspektifi sunmaktadır. Şam kapısı, Filistin halkı için bu işleviyle modern şehir planlamasının sosyal ve politik etkilerinin bir göstergesi olmuş ve bu işlevselliğini günümüze dek muhafaza etmiştir.

Ancak şunu ifade etmek gerekir ki İngiliz Mandası dönemi, Kudüs'ün kentsel yapısında köklü değişimlerin yaşandığı bir süreçte şahitlik edip kentin surları ve kapıları, tarihi miras statüsü kazandığı için koruma altına alınmış olsa da bu bölgelerde yapılan düzenlemeler sosyal dokuyu derinden etkilemiştir. Bu bağlamda fonksiyonel olarak kısmi bir tehavvül geçirmekle birlikte Şam kapısı, yalnızca bir tarihi yapıyı temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda şehir planlamasının toplumsal dinamikler üzerindeki menfi ve müspet etkilerinin bir örneği hâline gelmiştir. Örneğin 1929 ve 1930 yıllarında şehir planlama yetkilileri, surlar ve kapıları çevreleyen alanları kamusal mekânlar olarak yeniden düzenleme projelerine başlamış ve bu projeler kapsamında Şam kapısı çevresindeki dükkanlar yıkılarak daha geniş açık alanlar yaratılmıştır. Hiç şüphesiz kentin bu anlamdaki yapısal dönüşümünün ilk emsalleri XIX. Yüzyılın sonlarında Osmanlı idaresi tarafından kurgulanmıştır. Kudüs belediyesi tarafından sur içerisinde modern yol ağının rahatlatmak adına Şam kapısını kapının kuzey, doğu ve batı yönlerindeki yollarla bağlatısı bulunan yollar sekiz arşına yükseltilmiştir.⁴⁰ Bu değişiklikler, bir yandan modern şehir planlama pratiklerini yansıtırken, diğer yandan yerel toplulukların geleneksel şehir mekânı ile kurduğu ilişkiyi yavaş yavaş koparmaya başlamış ve toplumsal yapıda dönüşümlere yol açmıştır. Bu doğrultuda Sennett'e göre, kamusal mekânlar yalnızca fiziksel

³⁹ Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, 46.

⁴⁰ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti*, 217.

düzenlemelerle şekillenmez; aynı zamanda bu alanlarda gerçekleşen toplumsal etkileşimlerin doğası, bu düzenlemelerin arkasındaki politik ve kültürel hedeflerden etkilenir (Sennett, 1994, s. 70). Şam Kapısı çevresindeki açık alan düzenlemeleri, Batılı şehir planlama anlayışının bir sonucu olarak, modernizasyon hedeflerini gerçekleştirmek için geleneksel kentsel dinamikleri ve toplumsal bağları dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Sonuç

Kudüs, yüzlerce yıldır dini, siyasi ve toplumsal dinamiklerin yoğunlaştığı bir merkez olarak hem tarihsel hem de modern anlamda eşsiz bir şehir olmuştur. Surları, kapıları ve meydanları, bu şehrin mekânsal organizasyonunun yalnızca fiziksel birer unsur olmadığını, aynı zamanda toplumsal etkileşim ve kimlik oluşumunda kritik bir rol oynadığını ortaya koyar. Şam Kapısı, bu özelliklerin somut bir temsilcisi olarak, tarih boyunca ticaret, dayanışma ve direnişin buluşma noktalarından biri olmuştur. Modern Filistin tarihi literatürü, şehrin bu mekânsal unsurlarının şehir dokusundaki etkilerini anlamamıza önemli katkılar sağlar. Şam Kapısı'nın moderniteyle birlikte yaşanan dönüşümleri, gelenek ile modern arasındaki karmaşık ilişkileri gözler önüne sererken, toplumsal etkileşimlerin ve direnişin mekânsal bağlamda nasıl yeniden tanımlandığını da ortaya koyar. Mandater yönetim altındaki mekânsal kontrol politikaları, şehrin fiziksel yapısını koruma adına sosyal özgürlüklerin kısıtlandığı bir dönemi temsil ederken, Şam Kapısı, bu sınırlamalara karşı gelişen halk direnişinin merkezi olmuştur.

İngiliz Mandası dönemi, Kudüs'teki mekânsal düzenlemelerin yalnızca fiziksel yapıları değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da derinden etkilediği bir süreçtir. Şam Kapısı'ndaki açık alan düzenlemeleri, modern şehir planlamasının toplumsal etkileşimleri ve yerel dayanışma ağlarını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Richard Sennett'in modern şehir mekânı teorisi, bu dönüşümlerin yerel topluluklar üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Sennett'in teorisi doğrultusunda, bu düzenlemeler, modernitenin bir yansıması olarak toplumsal bağların kopmasına ve şehir mekânlarının sosyal işlevselliğini yitirmesine neden olmuştur. Richard Sennett'in modern şehir teorileri, şehir mekânının bireylerin sosyal ilişkilerinde ve kimlik oluşumu süreçlerinde nasıl şekillendirici bir rol oynadığına dair değerli bir perspektif sunar. Bu teoriler çerçevesinde Şam Kapısı, yalnızca toplumsal bir geçiş noktası olarak değil, aynı zamanda kolektif hafızanın inşa edildiği, dayanışma pratiklerinin geliştirildiği ve direnişin organize edildiği bir mekân olarak değerlendirilir. Kapı, Filistinli halkın tarihsel deneyimlerinin ve toplumsal kültürlerinin bir aynası haline gelmiştir. Bu doğrultuda Kudüs, yaygın bir biçimde etnik ve dini açıdan derinlemesine bölünmüş bir şehir olarak tanımlandığına vurgu yapan Wallach, şehrin tarihsel bağlamda ayrımcılıkla şekillenen kentsel dinamiklerini yeniden ele alarak, Kudüs'ün yalnızca etnik ve dini sınırlarla bölünmüş bir yapı olarak kabul edilmesinin doğru olmadığını vurgular. Geç Osmanlı ve Britanya Mandası

dönemlerinde, Kudüs'ün toplumsal yapısının, genellikle öngörülenin aksine, daha karmaşık ve etkileşimli olduğunu savunmaktadır. Wallach, bu bağlamda, şehirdeki farklı grupların etkileşimlerini sadece ayrımcılık perspektifiyle değil, aynı zamanda bu etkileşimlerin yerel topluluklar tarafından nasıl algılandığı ve yaşandığı çerçevesinde incelemektedir. Son yıllarda, kentsel ayrımcılık üzerine yapılan akademik tartışmalar, topluluklar arasındaki kökleşmiş ayrımlar ve bu grupların genellikle birbirleriyle çok az temas içinde yaşadığı "paralel yaşamlar" anlayışını merkezine almıştır. Ancak, bu görüşün dayandığı çok kültürlü yaşam modelinin eleştirildiği ve günümüz şehirlerinde fiziksel ayrımlar ile toplumsal uyumun aynı anda var olabileceğine dair sorgulamalar arttığı gözlemlenmektedir. Wallach, bu kentsel karşılaşmaların, şehirdeki yaşam deneyimleriyle bağdaştırılabilmesi için tarihsel ve mekânsal bağlamlara dikkat edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.⁴¹ Zira Kudüs genellikle, etnik ve dini sınırlara ilişkin olarak yüksek derecede konut ayrımcılığına sahip bir şehir olarak tanımlanır. XIX. yüzyılın başlarına ait bazı Avrupa kılavuz kitapları ve seyahatname örneklerinde, Kudüs'ün dört dini mahalleye ayrılmış olduğu görülür: Hristiyan, Ermeni, Yahudi ve Müslüman. Şehrin temel haç biçimindeki yapısı, kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerinde iki ana caddenin bu dört mahalleyi ayırması, Batılı ziyaretçiler ve akademisyenler tarafından Kudüs'ün karşılaşılan, deneyimlenen ve anlaşılan organizasyon prensibi olarak tanımlanmıştır; bu anlayış, günümüzde hâlâ tarih yazımında baskın bir yer tutmaktadır. "Gönüllü ayrımcılık" olarak adlandırılan durumun olumsuz etkileri üzerine endişeler olsa da, bu durumun fiziksel yakınlık ve "karışım"ın karşılıklı anlayış veya verimli bir diyalog için garantili bir yol olmadığı da vurgulanmaktadır. Aksine, bu terimler genellikle ölçülemeyen ve hesaplanamayan, çok subjektif algılara dayalı bir olasılıklar yelpazesinde yer almaktadır. Oysa aksine, topluluklar arası etkileşim çok farklı şekillerde gerçekleşebilir; örneğin, iki topluluk güçlü ticari etkileşimlerde bulunabilir, fakat çok az evlilik gerçekleşebilir.

Richard Sennett'in modern şehir mekânı teorileri, Mandater dönemde Kudüs'te yaşanan mekânsal dönüşümleri anlamamız için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Şam Kapısı, bu dönemde yerel toplulukların sosyal ve ekonomik dinamikleriyle modern şehir planlama anlayışı arasındaki çatışmanın bir merkezi olmuştur. Geleneksel kamusal alanların modernleştirilmesi, yalnızca fiziksel düzenlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve kimlik bağlarının zayıflamasına yol açmıştır. Şam Kapısı, bu süreçte hem bir tarihsel sembol hem de bir sosyal etkileşim alanı olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu dönüşümler, modern şehir planlamasının yerel topluluklar üzerindeki etkilerini anlamak için ders niteliğindedir.

Richard Sennett'in kamusal alan teorileri, Şam Kapısı'nın İngiliz Mandası dönemindeki dönüşümünü anlamamız için kritik bir perspektif sunmaktadır. Şam Kapısı, tarihsel olarak toplumsal dayanışmanın, kolektif hafızanın ve kimlik

⁴¹ Wallach, *Jerusalem Between Segregation and Integration*, 214-215.

oluşumunun bir mekânı olmuştur. Ancak modern şehir planlaması, bu alanın spontane sosyal etkileşimler ve toplumsal bağlar üzerindeki işlevini zayıflatmış, bunun yerine bireysellik ve modernite odaklı bir mekân anlayışını ön plana çıkarmıştır. Yine de, Şam Kapısı, moderniteye direnişin ve kamusal alanın öneminin güçlü bir sembolü olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, modern şehir planlamasının sosyal ve mekânsal dinamikler üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Richard Sennett'in kamusal mekân teorileri, Şam Kapısı gibi tarihî alanların sosyal, ekonomik ve kültürel işlevlerini anlamamız için güçlü bir çerçeve sunar. Şam Kapısı, yalnızca bireylerin bir araya geldiği bir kamusal alan değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma pratiklerinin mekânsal bir yansıması ve moderniteye karşı direnişin bir sembolü olmuştur. Ancak, İngiliz Mandası döneminde gerçekleştirilen mekânsal düzenlemeler, bu alanın tarihî işlevselliğini yeniden tanımlamış ve toplumsal bağları zayıflatmıştır. Sennett'in teorileri doğrultusunda, Şam Kapısı'nın birleştirici ve dönüştürücü rolü, modern şehir planlamasının sosyal dinamikler üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir örnek oluşturmaktadır.

Şam Kapısı, Richard Sennett'in modern şehir mekânı teorileri doğrultusunda, kamusal alanların toplumsal ve siyasi işlevlerini anlamak için güçlü bir örnek teşkil eder. Kapı, tarih boyunca sosyal dayanışmanın, kolektif hafızanın ve kimlik mücadelesinin mekânsal bir temsili olmuştur. Ancak modern şehir planlama projeleri, bu alanın tarihî işlevselliğini değiştirmiş ve toplumsal bağları zayıflatmıştır. Buna rağmen, Şam Kapısı, moderniteye karşı direnişin ve toplumsal kimliğin korunmasının bir sembolü olarak varlığını sürdürmüştür. Sennett ve Lefebvre'nin teorileri, bu dönüşümlerin sosyal ve kültürel etkilerini anlamak için önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Şam Kapısı, 1930'lu yıllarda modern tüketim kültürünün etkilerini yansıtan bir mekân olarak, modernite ve geleneksel ticaret anlayışı arasındaki çatışmanın bir sahnesi olmuştur. Richard Sennett'in modern şehir mekânı teorileri doğrultusunda, bu alan, sadece ekonomik faaliyetlerin değil, aynı zamanda toplumsal tabakalaşmanın ve kültürel dönüşümün de bir mekânı olarak değerlendirilebilir. Modernite, Şam Kapısı'nın çevresindeki ticaret faaliyetlerini dönüştürmüş, ancak bu süreç aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri ve mekânsal bölünmeyi de derinleştirmiştir. Bu bağlamda, Şam Kapısı, modern şehir mekânlarının toplumsal ve kültürel işlevlerini anlamak için güçlü bir örnek sunmaktadır.

Bu çalışma, Şam Kapısı'nı yalnızca tarihsel bir eser olarak değil, aynı zamanda şehir dokusunun kültürel ve toplumsal dinamiklerini çözümlemek için bir anahtar olarak değerlendirmiştir. Kapı, insan-mekân ilişkilerinin çok katmanlılığını ortaya koyarak, Kudüs'ün tarihsel ve modern dokusunu anlamamıza ışık tutan bir sembol olarak dikkat çeker. Gerek tarihsel sürekliliği gerekse modern dönemdeki sosyal hareketlilikleriyle, Şam Kapısı Kudüs'ün ve Filistin'in öznel tarihini yansıtan bir mekân olarak şehrin kimliğini şekillendiren önemli bir bileşendir.

Beyanname:

- 1. Etik kurul izni:** Bu çalışma için gerekmemektedir.
- 2. Katkı oranı beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar çatışması beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurabbih, U. 'Ebvâbu Medîneti'l-Kuds fi'l-Hakabeti'l-Fâtimiyye ve's-Selcûkiyye'. *Mecelltu'l-Urduniyye li't-Târîh ve'l-Âsâr* 11, no.2 (2017): 1-43.
- Abu-Lughod, J. "The Urban Social History of Palestine", *Journal of Palestine Studies* 16, no.4 (1987), 20-30.
- Armstrong, K. *Jerusalem: One City, Three Faiths*. New York: Ballantine Books, 1996.
- Arnaut, A. 'Bâbu'l-Amûd: Ecmelu Ebvâbi'l-Kuds ve Mevki'u li'l-Mukâvemeti ve Mesâ'i't-Tehvîd'. *Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Filistiniyye*, (Winter 2018): 182-188.
- Aslan, Taner. "Yahudilerin filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler", *Erdem*, no.59 (2011): 38-81.
- Avcı, Yasemin. *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.
- Barakat, R. "Urban Planning, Colonialism, and the Pro-Jerusalem Society". *Jerusalem Quarterly*, no.65 (2016): 22-34.
- Bishop, E. F. F. "The Damascus Gate or The Gate of the Pillar in Jerusalem". *The Catholic Biblical Quarterly* 17, no.4 (1955): 553-558.
- Doumani, B. "Rediscovering Ottoman Palestine: Writing Palestinians into History". *Journal of Palestine Studies* 21, no.2 (1992): 84-97.
- Duran, Mehmet Ali. "Filistin'de Yaşanan Arap-Yahudi Çatışmaları Özelinde Peel Komisyonu Kararları ve Arapların Türkiye'den Beklentileri", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.10 (Kış 2021): 57-80.
- Ersoy, A. *Osmanlı Mimarisinde Kamusal Alanlar ve Ticaret*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2017.
- Halbwachs, M. *Kolektif Hafıza*. Ankara: Heretik Yayınları, 2021.
- Kark, R. and Oren-Nordheim, N. *Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighborhoods, Villages, 1800-1948*. Detroit: Wayne State University Press, 2001.
- Karaş, E. *Socio-Economic and Socio-Political Developments in Palestine under the British Mandate: 1917-1939*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2009.
- Khalidi, R. *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press, 1997.
- Landes-Nagar, A. "Jerusalem, Damascus Gate", *Hadashot Arkheologiyot: Excavations and Surveys in Israel*, no.134 (2022): 784.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Montefiore, Simon Sebag. *Jerusalem: The Biography*. New York: Vintage Books, 2011.

- Mazza, R. *Jerusalem from the Ottomans to the British*. London-New York: I.B. Tauris Publishers, 2009.
- Nora, P. *Hafıza Mekânları*. çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2022.
- Phillips, D. "Parallel Lives? Challenging Discourses of British Muslim Self-Segregation", *Environment and Planning D: Society and Space* 24, no.1 (2006): 25-40.
- Rogan, E. L. *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Tamari, S. *Jerusalem in the Late Ottoman Period: Everyday Life and Social Structure*. London: I.B. Tauris, 2008.
- Tsafrir, Y. "Muqaddasi's Gates of Jerusalem -A New Identification Based on Byzantine Sources", *Israel Exploration Journal* 27, no.2/3 (1977): 152-161.
- Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. çev. Serpil Durak Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Sennett, Richard. *Ten ve Taş*, çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Sennett, Richard. *Zanaatkar*, çev. Melih Pakdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Singer, Amy. *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Wallach, Yair. "Jerusalem Between Segregation and Integration: Reading urban space through the eyes of Justice Gad Frumkin". In *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East* edited by S. R. Goldstein-Sabbah & H. L. Murre-van den Berg, 206-227, Leiden: Brill, 2016.

Extended Abstract

This article examines the transformations in the physical and social structure of the historically significant Damascus Gate in Jerusalem, particularly in the context of urban planning projects implemented during the British Mandate period and their impact on social interactions. Since the Ottoman period, Jerusalem's social and spatial structures have been shaped by various political and cultural dynamics. In this context, the study analyzes the changes undergone by the Damascus Gate, both as a physical space and as a symbol of collective memory and identity. It evaluates how modernization projects under the British Mandate reshaped the historical and social functions of this significant area.

During the Ottoman period, the Damascus Gate functioned as a central space for commercial, religious, and social interactions, reflecting Jerusalem's multicultural and multi-religious character. This space served as a public area fostering social solidarity, used collectively by diverse communities, including Muslims, Christians, and Jews. However, during the British Mandate period, the influence of modern urban planning principles led to significant changes in the historical identity and social bonds of the area surrounding the Damascus Gate. The study compares the traditional urban planning approach of the Ottoman Empire with the Western-centric modernization projects introduced by the British.

The article relies on literature reviews, historical documents, and contemporary press sources to explore the impact of the Damascus Gate on social solidarity and identity. It specifically examines how urban planning projects during the British Mandate, such as the reorganization of commercial and industrial zones, transformed the social and economic dynamics in the vicinity of the Damascus Gate. This transformation weakened the role of the Damascus Gate as a historical public space, while simultaneously elevating it as a symbol of resistance and solidarity for the Palestinian community.

The theoretical framework of the article is built on Richard Sennett's theories on urban spaces and public areas, which emphasize the critical role of public spaces in fostering social bonds and solidarity among individuals. Sennett's theory highlights how modern urban planning erodes the supportive role of public spaces in social cohesion and redirects individuals toward privacy-oriented living. Within this framework, the article presents significant findings regarding how the British Mandate's projects altered the social functions of historical sites such as the Damascus Gate.

The study identifies the British Mandate's urban planning efforts as attempts to weaken the historical functions and transform the social bonds of the area surrounding the Damascus Gate. Nevertheless, despite these initiatives, the Damascus Gate resisted modernity and continued to serve as a symbol of social solidarity, collective memory, and resistance. The modern consumer culture and spatial transformations imposed by British planning policies did not diminish the importance of the Damascus Gate as a space for social interaction and solidarity for the Palestinian community. This reveals that the Damascus Gate functioned not only as a historical site but also as a collective symbol of identity and resistance for Palestinian society.

Additionally, the article discusses how historical spaces like the Damascus Gate become arenas of social struggle in the context of modern urban planning and urban transformation processes. During the British Mandate period, the Damascus Gate stood out as a site of resistance against modernization and Westernization policies, preserving its historical identity and social ties. In this context, the study offers an analytical framework for evaluating the social functions of historical spaces in modern cities. This analysis contributes significantly to the understanding of both the history of urban planning and the societal implications of modern urban spaces.

EKLER

Ek 1. XIX. Yüzyıla ait bu fotoğrafta Kudüs Şam kapısının modern şehir planlamalarından önceki durumu açıkça görülmektedir. (<https://www.palestineremembered.com> (21.02.2025))

Ek 2. Şam kapısını Eski Şehir ile buluşturan bu tasvir, kapının XIX. yüzyılda hâkim olduğu alanda bulunan dükkânları gösteriyor. (https://www.lifeintheholyland.com/damascus_gate/ (21.02.2025))

